

Liturgiska synpunkter på instrumentalmusik i gudstjänsten¹

Det förekommer åtskillig instrumentalmusik i kyrkan. Men bara en del av den kan läggas under i egentlig mening liturgiska perspektiv. Särskilt på mindre orter är det ju vanligt, att rent profana konserter hålls i kyrkan, därför att ingen annan lokal finns att tillgå. I större eller mindre utsträckning låter man då programmet utformas "med hänsyn till rummets helgd". Närmare vårt ämne ligger kyrkokonserterna, där musiken genomgående är av "andlig karaktär". Det är dock fortfarande fråga om konsert, inte gudstjänst. Musikandakten har däremot den liturgiskt klingande men ganska vaga termen "andakt" som huvudord. Men oftast är ju musikandakten helt enkelt en kort kyrkokonsert, avslutad med altartjänst och psalmsång.

Vårt problem gäller *instrumentalmusiken i den liturgiskt fungerande gudstjänsten*. I regel behandlas detta problem som en *stilfråga*. Man reser kravet på "kyrkligt värdig musik" och så följer en ändlös diskussion om vad som faller inom eller utom denna ram. Det är omöjligt att på något objektivt sätt klassificera instrumentalmusikens alla stildrag efter en sådan princip. Den är ju till stor del rent subjektiv och kan växla både från tid till tid och från människa till människa. Oavsett sina rent musikaliska kvaliteter kan ett stycke vara så invävt i en bestämd associationsvärld, att det

blir olämpligt i liturgiska sammanhang. Den som sett Midsommarnattsdrömmen eller Peer Gynt kan s. a. s. få alltför stark teaterdoft i näsan, om Mendelssohns bröllopsmarsch eller Griegs Åses död spelas vid en kyrklig akt. Påfallande är, att ju äldre musik det är fråga om dess lättare har den att accepteras som "kyrkligt värdig", även om den ursprungligen fungerat allt annat än liturgiskt. Tänk bara på alla vackra sarabander, som spelas vid begravningar!

Det får räcka med dessa korta antydningar om stilfrågan — den är *inte ensam avgörande ur liturgisk synpunkt*. Det är fruktbarare att ställa frågan: *hur skall instrumentalmusiken fungera i gudstjänsten* utan att få karaktären av liturgiskt sett ovidkommande eller rent av störande inlägg eller tillägg? Låt oss först göra en liten tillbakablick på hur man under olika perioder och i olika kyrkoriktningar sett på frågan om instrumentalmusik i gudstjänsten.

Den äldsta kyrkan måste för att kunna bevara sin egenart avgränsa sig klart från den dåtida kulturen, som var starkt religiöst, dvs. ur kristen synpunkt hedniskt präglad. Därmed sammanhänge att kyrkan ställde sig helt avvisande till

¹ Ursprungligen ett föredrag vid det symposium, som instrumentalsektionen inom Sveriges Kyrkosångsförbund anordnade i Uppsala i april 1965.

instrumentalmusiken. En parallell kan man finna i vår 1800-talsväckelse, som bannlyste fiolen, därför att den hörde samman med den syndiga dansen. Liknande svårigheter har Henry Weman mött i sitt arbete med en ny mässmusik för kyrkorna i Afrika. Han har försökt ta upp afrikanska melodier, som inte är för hårt belastade med hedniska föreställningar. I kyrkan kan de då få det välkändas prägel utan att väcka felaktiga associationer.

Om antikens kristendom alltså hade en dogmatiskt, man kunde säga missionsstrategiskt betingad fientlighet mot konstmusik i gudstjänsten så blev läget ett annat under *medeltiden*, när kyrkan blivit statskyrka och själv i hög grad kom att prägla hela kulturlivet. Medeltidens kanske viktigaste musikaliska insats, flerstämmigheten, växte till allra största delen fram inom kyrkan. Härvid spelade som bekant instrumenten en viktig roll. Men den mycket reserverade hållning till konstmusiken, som finns t. ex. hos Augustinus, går igen ännu hos den heliga *Birgitta*. Hon kunde visserligen beskriva en himmelsk scen som ett evigt sjungande och musicerande. Men i sin klosterregel förbjuder hon instrument i gudstjänsten, t. o. m. orgelspel "ehuru det är ljuvligt och gott att höra och icke stridande mot goda seder". Motivering: i klostret bör råda "hågens renhet, dyrkan av tystnaden och av Guds ord och främst en sann ödmjukhet och ovillkorlig lydnad." Vid det *tridentinska kyrkomötet* kring mitten av 1500-talet framfördes liknande tankar och det var ganska nära, att all konstmusik förvisats ur den romerska kyrkan.

Strävan till en konstlös gudstjänst, som helt koncentrerades kring Guds ord, återkommer i de mest skilda sammanhang. Sitt mest extrema uttryck fick den hos *Calvin*. Alla onödiga utsmyckningar – och dit hörde kyrkomusiken – rensades bort i den reformerta kyrkan. Inte endast instrumentalmusiken (inkl. orgeln) drabbades utan också vokalmusiken. Det enda, som tilläts, var enstäm-mig sång av Psaltaren i metrisk och rimmad omdiktning. Denna stränga åskådning mildrades så småningom i den reformerta kyrkan och till det calvinska arv, som vissa svenska trosriktningar övertagit via den engelska puritanismen, hör ingen principiell fientlighet mot musik i gudstjänsten.

En nästan obegränsad kulturöppenhet finns däremot hos *Luther*: "Jag vill gärna se alla konstarter, framför allt musiken, i hans tjänst som har skänkt och skapat den". Uttalandet är ett typiskt uttryck för hans ljusa skapelseteologi. Också på lutherskt håll framträdde visserligen motståndare till instrumentalmusik i gudstjänsten, men Luthers egen syn innebar ju ett försvar för det blandade vokala och instrumentala gudstjänstmusicerande, som vi brukar kalla *kantoreipraxis*.

Under 1800-talet blev *a cappella-idealen* högsta mode både i den romerska och den lutherska kyrkan. Palestrina och Bach blev de stora förebilder man satte upp och egendomligt nog uppfattades båda som icke-instrumentala. I sin berömda *Motu proprio* 1903 förbjuder påven Pius X vissa instrument i kyrkan, piano, trummor etc. I den mån instrumentalmusik alls godkänns sätts den ef-

ter de vokala kyrkomusikformerna, främst den gregorianska sången och den klassiska vokalpolyfonin. Palestrinas verk liksom även vissa senare kompositioner tillerkänns ett "utomordentligt liturgiskt och musikaliskt värde". *Det andra Vatikankonciliet*s beslut om kyrkomusiken 1963 stämmer ganska nära överens med Pius X:s syn. Här förbjuds dock inga instrument generellt, men användandet av andra instrument än orgeln tilläts endast om vissa villkor uppfylls. Intresset för flerstämmighet synes något nedtonat (den "utesluts ingalunda från liturgin") och Palestrina nämns inte uttryckligen som ledstjärna. Liksom för Pius X 1903 är utgångspunkten, att kyrkomusiken har sitt ändamål i "Guds förhärligande och de troendes uppbyggelse".

Denna formulering påminner något om en distinktion, som på lutherskt håll gjorts alltifrån *Apologin* för Augsburgiska bekännelsen. Liturgin har enligt denna syn två slags moment, *sakramentala och sakrificiella*. De kan beskrivas som två olika rörelseriktningar. I de sakramentala momenten talar Gud till församlingen, i de sakrificiella talar församlingen till Gud i bön eller lovsång. Luthersk liturgi står öppen för musiken, men varje musikaliskt moment måste organiskt höra hemma inom endera av de båda kategorierna. Häri ges en utgångspunkt för den som söker svar på vår tidigare ställda fråga: hur skall instrumentalmusiken fungera i gudstjänsten utan att få karaktären av liturgiskt sett ovidkommande eller rentav störande inlägg eller tillägg?

Det är självfallet lättare att bedöma den vokala kyrkomusiken ur en sådan

liturgisk aspekt (vi bortser fortfarande från stilfrågan). Där finns ju en text, vars karaktär avgör om stycket passar på en bestämd plats i gudstjänsten. Men även om texten i och för sig är acceptabel finns en *risk för det konsertanta*, som förvandlar gudstjänstdeltagarna från församling till publik. Denna risk gäller givetvis även, och i kanske än högre grad, den rent instrumentala kyrkomusiken. Det är inte bara en fråga om hur man musicerar utan *också hur man lyssnar*: om man upplever sig som mottagare av ett sakramentalt moment eller som en låt vara tyst men dock aktiv deltagare i ett sakrificiellt. Vår tids strävan att åter förlägga musicerandet till koret bör ses mot bl. a. denna bakgrund.

Mot problemet med lyssnarattityden svarar frågan om *exekutörens intentioner*. Är de medvetna om, att de deltar i ett liturgiskt skeende? Vi vet alla vilka oerhörda svårigheter det möter att i praktiken driva denna fråga, som många körsångare och instrumentalister uppfattar som alltför personligt närgången. I vårt sammanhang måste den ändå ställas.

Om texten gör ett vokalt musikstycke godtagbart inom liturgin så torde omdömet gälla oavsett om det är ackompanjerat eller inte. Inom rimliga gränser erbjuder *instrumentalspel som beledsagning* till sjungen text inga liturgiska problem. Detta gäller inte enbart orgelackompanjemang utan också t. ex. trumpetmedverkan i koraler, som ju brukar förekomma vissa söndagar.

Av renodlat instrumentala inslag förefaller *koralförspelen* liturgiskt sett vara minst problematiska. Av hävd brukar in-

gångspreludiet ges särskilt stort utrymme. Förutom att denna musik tematiskt direkt anknyter till ingångspsalmen, som i sin tur anger hela gudstjänstens huvudkaraktär, fyller den en annan uppgift. Under ingångspreludiet går ju prästen för altaret. Orgelspelet har alltså samma funktion som det romerska introitus nämligen att beledsaga den inledande liturgiska handlingen. (När introitus återinförts hos oss har det fått en annan, i förhållande till ingångspsalmen nästan tautologisk funktion.)

Det har tidigare kunnat förekomma, att hela strofer i en psalm utfördes rent instrumentalt. Församlingen förstod eller antogs förstå vilken text det var, som på det sättet "sjöngs" utan ord. En sådan form av alternatimpraxis skulle väl knappast kunna praktiseras i vår tid.

Jämfört med koralförspelen har *postludiet* en svagare ställning. Gudstjänsten är i själva verket redan avslutad i och med att slutpsalmen sjungits och prästen gått från altaret. Men folk har numera uppfostrats att sitta kvar också under postludiet. Tidigare fungerade postludiet bokstavligen som *utgångsstycke*. Liksom klockringningen ackompanjerade församlingens intåg i kyrkan så beledsagade postludiet uttåget. Stycket kan därmed sägas ha fyllt ett slags liturgisk funktion. Men de konstmusikaliska preludier som nu brukar spelas som postludium kan lätt komma att uppfattas som ett tillfogat musiknummer utanför den egentliga gudstjänstens ram, en kyrkokonsert i miniatyr. Man kan verkligen lite tillspetsat fråga sig vilken teologi det var som låg bakom prästernas uppmaning till för-

samlingen att sitta kvar under detta moment.

Rent instrumentala stycken med organisk funktion inom ett fast liturgiskt skeende synes alltså kunna förekomma huvudsakligen i *direkt anslutning till något vokalt, textbärande moment*. I vissa fall fungerar spelet (ev. samtidigt) som beledsagning till någon liturgisk handling, t. ex. nattvardsdistributionen.

Resonemanget har här i första hand gällt *högmässan*. Det kan inte utan vidare tillämpas på t. ex. den musik, som brukar förekomma före och efter den ritualbundna delen av *vigsel och jordfästning*. Vad som i sådana sammanhang skall anses vara "kyrkligt värdigt" är, som inledningsvis framhölls, en stilfråga, på vilken några rent liturgiska synpunkter knappast kan anläggas.

När man talar om instrumentalmusik i gudstjänsten tänker man främst på orgelspel. *Orgeln* har ju i århundraden haft en särställning som ett i särskild mening kyrkligt instrument. Även om orgeln i vår tid alltmer börjat tas i bruk också för rent profan musik så kommer den säkert att förbli kyrkoinstrumentet framför alla andra. En självklarhet, som det trots allt finns anledning att understryka, är att orgelljudet inte i och för sig gör ett instrumentalt stycke i gudstjänsten liturgiskt berättigat.

I dag finns ett växande intresse för kyrkligt instrumentalspel, manifesterat bl. a. genom tillkomsten av en särskild instrumentalsektion av Sveriges Kyrkosångsförbund. Kanske känner man det på det hållet som om spelivern stäcks av att utrymmet för instrumentalmusik inom gudstjänsten är så pass begränsat.

Därtill kan sägas dels att andra instrument (främst bleckblåsare) kan överta det allra mesta av orgelns uppgifter, dels att Luthers åskådning borde kunna inspirera till andra gudstjänstformer med friare ordning, där instrumentalmusiken,

ev. tillsammans med andra konstarter ställdes i Guds tjänst så att den fungerade inte inför en publik utan i en församling.

Folke Bohlin